

„Východní“ vs. „západní“ koncept nacionalismu: Případ Bosny a Hercegoviny*

SRDJAN PRITINA**

Abstract: „Eastern“ vs. „Western“ Versions of Nationalism: The Case of Bosnia and Herzegovina

The breakup of Yugoslavia and especially the war in Bosnia and Herzegovina made many people ask a simple question: Why did this happen? The main goal of this article is to give an answer to this question. More specifically, the article asks: Why did the „eastern“ concept of nationalism prove to be more successful than the „western“ one during the time of social and political changes in Yugoslavia? Although the article focuses on the end of the 1980s and the beginning of the 1990s, it also touches on some aspects of the historical background. Before explaining the ideological fragmentation in Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina, the article defines the term nationalism with a special focus on the differentiation between „eastern“ and „western“ versions of this ideology/doctrine.

Keywords: nationalism, eastern and western concepts of nationalism, fragmentation of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina.

1. Úvod

Cílem této práce je vysvětlit příčiny převahy „východního“ konceptu nacionalismu nad konceptem „západním“ v Bosně a Hercegovině (BaH) na konci osmdesátých a na začátku devadesátých let 20. století, přesněji, v době krize a transformace komunistického systému v Socialistické Federativní Republice Jugoslávie (dále jen SFRJ). Příčiny úspěchu „východního“ konceptu nebyly dány jen historickými základy etnického rozdělení v BaH, ale v prvé řadě aktivitou politických představitelů, jak v BaH, tak v celé SFRJ, které v etnickém nacionalismu viděli nejjednodušší cestu, jak se udržet u moci, respektive jak ji uchopit.

První část práce se soustředí na vysvětlení termínu nacionalismu jako takového a následně na definici obou jeho konceptů („východní“ a „západní“ nacionalismus), ze kterých budu vycházet. Druhá část pak na problematiku střetu obou konceptů v BaH. Nutné je zdůraznit, že

* Za cenné připomínky a rady bych chtěl poděkovat Haně Vykoupilové.

** Autor je studentem Katedry politologie a Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. E-mail: srki@centrum.cz.

ve druhé části se neodkazuje přímo na prvky a definice „východního“, respektive „západního“ konceptu nacionalismu z části první. Tyto prvky jsou v textu zobrazené indirektně.¹

Práce se zaměří především na dva faktory, které značně ovlivnily rozdělení bosenské společnosti na etnickém principu:

- 1) Historie etnického rozdělení a charakteristiky vzájemného odlišení jednotlivých etnik v BaH;
- 2) Krize komunistického systému v SFRJ a zneužití etnické heterogenosti politickými špičkami k prosazení etnického nacionalismu jako náhrady pro krachující komunistický systém, respektive pro uchopení moci v BaH novými politickými subjekty;

2. Nacionalismus

Pojetí národa je prakticky nemožné jednoznačně definovat, a to i přesto, že je od nástupu nacionalismu v 18. století přes tzv. „zlatou éru“ této doktríny v 19. století až dodnes svět rozdělen do státních celků, které se často mylně označují termínem „národní stát“. Určit, co to přesně znamená „národní stát“, je neméně složité.²

Také samotný pojem nacionalismu není jednoznačně definován. Je to dáno především tím, že tato doktrína nikdy neměla pevný program a ve svém vývoji procházela značným vývojem.³

Ernst Gellner nacionalismus označuje za „politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné.“ Podle něj by „etnické hranice neměly být přetřaty politickými hranicemi a především by etnické hranice uvnitř daného státu neměly oddělovat držitele moci od ostatních“ (Gellner 1993: 12).

Podobné definice přinesli také Hans Kohn a Elie Kedourie. Podle Kohna je nacionalismus „politické přesvědčení, které představuje základ soudržnosti moderních společností a legitimizuje jejich nárok na autoritu“ (Kohn 2003: 87). Tuto autoritu Kohn ztotožňuje s národním státem, který je pokládán za ideální formu politické organizace (tamtéž). Kedourie tvrdí, že nacionalismus dělí lidstvo na národy. Národy rozeznáme podle jistých charakteristik, které je možné vysledovat, a jediným legitimním typem vlády je vlastní národní vláda (Kedourie 2003: 100).

3. Dva pohledy na národ: „západní“ a „východní“

Zajímavou definici nacionalismu a vztahu mezi státem a národem přinesl John Breuilly. „Jako ideologická doktrína staví nacionalismus hodnoty a zájmy kulturně partikulární skupiny nad všechny ostatní a chce jejich nadřazenost stvrdit a garantovat ustavením jejich vlastního státu. Toto partikularistické jádro se ovšem neobejde bez univerzalistických principů – uskutečněný národ je samosprávným lidem rovných občanů jakožto příslušníků lidského druhu a právo na národní sebeurčení je právem všech národů, z nichž se lidstvo skládá“ (Breuilly, citován v Barša, Strmiska 1999: 25). Tato definice může posloužit jako úvod do problematiky dvou pohledů na nacionalismus – „západní“ a „východní“.

„Oscilace mezi partikularismem a universalismem charakterizuje historii i národní ideologii všech moderních států. Podle převahy jednoho či druhého aspektu se pak často uvádějí USA, Francie a Velká Británie jako státy univerzalisticky zakotvených národů a Německo jako

typický příklad etnické a kulturní legitimace státní moci“ (Barša, Strmiska 1999: 25). Vycházejí z těchto principů se „západní“ nacionalismus často označuje jako „francouzský“ a loajalita Francouzů se opírá o víru v republikánské ideály. Na druhou stranu se „východní“ koncept označuje jako „německý“, kde je národní loajalita Němců daná krví. Pro Francii je typická forma politická na rozdíl od Německa, kde etnokulturní stránka národní příslušnosti hraje ústřední roli (Barša, Strmiska 1999: 27). Pavel Barša tyto dva koncepty přesněji definoval jako občansko-teritoriální („západní“) a organický, etnokulturní („východní“), přičemž protiklady nejsou absolutními, nýbrž poměrnými veličinami. Podle něj jsou všechny národy současně kulturními a politickými – důležité je, která složka převažuje (Barša, Strmiska 1999: 33).

Hans Kohn, který přišel jako první s rozdělením nacionalismu na „východní“ a „západní“, oba koncepty rozdělil na „otevřený“ a „uzavřený“, když prvky nacionalismu, které bychom mohli označit za „západní“ přiřadil „otevřenému“ nacionalismu a „východní“ „uzavřenému“. Podle Kohna „otevřený“ nacionalismus „představuje modernější formu: je nakloněn vzájemným vztahům mezi národy a jeho základem je zpravidla územní uspořádání a státně organizovaná společnost ustavující národ jako společenství spoluobčanů bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ. Uzavřený“ nacionalismus zdůrazňuje autochtonní charakter národa, společný původ (rasu, pokrevnost) a zakořeněnost v půdě zděděné po předcích“ (Kohn 2003: 91–92). Kohn také zdůrazňuje fakt, že neexistuje jednoznačně „otevřený“ nebo „uzavřený“ nacionalismus. Je to vždy otázkou důrazu (Kohn 2003: 91).

Dušan Kecmanović na druhou stranu pojmenoval západní nacionalismus jednoduše „nacionalismus“ a východní „etnonacionalismus“. Podle něj se nacionalismus a etnonacionalismus od sebe liší především ve vztahu k jedinci na jedné a k národu, respektive ke státu na straně druhé. Nacionalismus se snaží omezit sílu vlády, zajistit občanská práva, individuální svobodu a porozumění mezi obyvateli státu, zatímco etnonacionalismus nad zájmy jednotlivců vyvyšuje zájmy národa a nutí jednotlivce, aby se ztotožnili s vůlí kolektivu. Etnonacionalismus podle Kecmanoviče obdivuje sílu a moc, čímž dříve nebo později povede ke konfliktu mezi etnonacionálními skupinami (Kecmanović 2003).

S vymezením prvků „východního“ a „západního“ nacionalismu přišel také britský teoretik Anthony D. Smith. Ten definoval základní znaky pro oba koncepty (Smith 1991: 8–15.⁴ Pro „západní“ nacionalismus Smith vymezil následující čtyři body:

- 1) *Historické území*. Území a lid podle Smitha musí být spojeny v jedno, neboť k sobě neoddělitelně patří. Historické území se nevztahuje na jakékoliv teritorium, ale pouze na tu část, která vyvolává určité emoce a pocit příslušnosti k němu.⁵
- 2) *Právně-politické společenství*. Smith má pod tímto bodem na mysli společné instituce, vyjadřující společné politické postoje a ztělesňující de facto stát.
- 3) *Právně-politická rovnost příslušníků*. Souběžně s významem právně-politického společenství musí postupovat i rovnoprávnost jeho příslušníků. Tato rovnoprávnost zahrnuje rovnocenná občanská, zákonná práva, politická práva a povinnosti a ekonomicko-sociální práva, která jsou shrnuta v obecném zákoníku, jenž je nadřazen všem ostatním místním zákonům.
- 4) *Společná občanská kultura a občanská ideologie*. Neméně důležité je vytvořit společné postoje a kulturu, které u obyvatel budou vytvářet pocit příslušnosti ke státu. K tomuto úkolu, vytváření a zachování kultury a tradic jsou pověřeny vzdělávací instituce a masová média.

Na druhou stranu etnický „*ne-západní*“ nacionalismus se vyznačuje třemi následujícími znaky (Smith 1991: 11–13):

- 1) *Rodový původ*. Víc než pocit sounáležitosti k území, jak je tomu u západního modelu, je zdůrazněn pocit příslušnosti ke stejnému etniku. Národ je chápán jako fiktivní „super-rodina“.
- 2) *Lid jako objekt nacionalistických aspirací*. Dokonce i v období, kdy lid/národ není politicky mobilizován, představuje lid/národ objekt politických aspirací nebo „poslední odvolací soud“.
- 3) *Tradiční kultura a rodný jazyk jako základ národního vědomí*. Podobně jako u západního nacionalismu, tvoří tyto atributy důležitý prvek při utváření národního vědomí.

Pokud vyloučíme rozdíly v chápání definice národa mezi oběma koncepty, dojdeme k závěru, že i přes značné rozdíly se oba pohledy ztotožňují v následujících bodech (Smith 1991: 14):

- 1) Historické území neboli vlast (homeland);
- 2) Společné mýty a historické vzpomínky;
- 3) Společná masová veřejná kultura;
- 4) Společná zákonná práva a povinnosti pro všechny příslušníky;
- 5) Společné hospodářství a územní mobilita pro všechny příslušníky.

Přitom je nutno zdůraznit, že jak „východní“, tak „západní“ koncept není absolutní. Těžko lze najít stát nebo národ, který obsahuje znaky pouze jednoho z uvedených modelů. Taková představa je dokonce nemožná, což také dokládají společné znaky obou modelů uvedené výše.

Při popisu střetu obou konceptů v BaH budu vycházet z následující definice. „Západní“ model nacionalismu se od „východního“ odlišuje v zásadní věci: ve vztahu k jedinci a ve vztahu k státu, respektive společnosti jako celku.⁷ Základním cílem občanského modelu je vytvoření státu založeného na víře v občanskou soudržnost s důrazem na územní státní příslušnost, občanská práva a zákony, určené stejně všem občanům, před kterým jsou si všichni rovni (Nikolas 1999). Pojem „národ“ je chápán v teritoriálním a stavovském smyslu, přičemž etnická stránka národa se nezdá být v jeho oficiální sebedefinici nejdůležitější (Barša, Strmiska 1999: 25).

Podle definice „západního“ nacionalismu by měl být národ tvořen všemi bez ohledu na rasu, barvu kůže, víru, pohlaví, jazyk nebo národnost. Založené na individuální svobodě, „západní“ pojetí umožňuje člověku vybrat si, do jaké společnosti chce náležet.

Jako protiklad „západnímu“ konceptu stojí „východní“, který vlastní podstatu nenašel v racionálních společenských konceptech, nýbrž v „osudovém“ společenství, které není založeno na vůli jeho členů nebo na vzájemné dohodě, ale na tradičních pokrevních vazbách (Kohn 1994: 165). „Spíš než o svobodnou společnost založenou na vztahu k teritoriu, jedná se o historickou entitu založenou na etnickém původu“ (Jenkins, Sofos, citováni v Spencer, Wollman 2002: 101).

4. Kořeny národnostního rozdělení v Bosně a Hercegovině (BaH)

Každá otázka národnostního střetu je sama o sobě specifická a vztahuje se ke konkrétnímu příkladu a proto nelze vyvodit nějaké univerzální pojetí. Stejně je tomu v případě BaH.⁸

Abychom lépe pochopili proces etnonacionalisace v BaH, je důležité vysvětlit jedno zajímavé specifikum etnonacionalistické diferenciacie v tomto geografickém prostoru. Ten spočívá

v principu, podle kterého se jednotlivá etnika v BaH od sebe odlišují. Na rozdíl od dvou základních modelů – francouzského a německého – vytváření státu-národa a dvou základních principů konstituování národa, nebyl společný jazyk předpokladem pro vytvoření jednoho národa – alespoň ne v srbsko-chorvatském jazykovém prostoru (Jakšić 2002). Složitě dějiny celého Balkánu přispěly k faktu, že u jugoslávských národů v BaH jednoznačný primát diferenciaci sehrálo náboženství, což nacionalismy a národnostní uvědomění jihoslovanských národů odlišuje od většiny evropských příkladů, kde se proces diferenciaci utvářel na základě jazykových rozdílů (Woodward 1997: 294–295). Osmanští Turci chápali národ jako příslušnost k určitému náboženství. Náboženství mělo při definování identity vždy přednost před kulturou, jazykem, rasou (Glenny 2003: 74). Na tomto základě vznikl stereotyp, že Chorvat musel být automaticky také katolíkem, nebo Srb pravoslavným křesťanem (Jakšić 2002; Petrović 2002: 216). Tato praxe měla také svoje hluboké historické kořeny. „Bosenské pravoslavné kláštery a církevní školy po celou dobu turecké poroby udržovaly povědomí u pravoslavného obyvatelstva v Bosně, že je svým náboženstvím vázáno k širšímu konfesijnímu národnímu (srbskému) společenství. Proces národního uvědomění začal v první polovině 19. století také mezi bosenskými katolíky. Františkánské kláštery a jejich mniši byli v Bosně nejagilnějšími propagátory uvědomělého chorvatství“ (Šesták et al. 1998: 297–298). Tento pocit ještě zesílil poté, co Osmanská říše byla vyhnána ze západního Balkánu a prakticky přetrvává dodnes.

Původ bosenských Muslimů⁹ je třeba hledat v období nadvlády Osmanské říše nad tímto územím. Jedná se převážně o Slovanů, kteří během několika staletí osmanské nadvlády konvertovali z katolictví a pravoslaví na islám, čímž se z nich stala privilegovaná skupina. Po stažení Osmanské říše z prostoru dnešní BaH, ale hlavně v meziválečném období se začal také u bosenských Muslimů vytvářet pocit národní identity (Glenny 2002: 148–149). To bylo dáno v prvé řadě tím, že slovanští Muslimové neměli vlastní mateřský stát, ke kterému by se mohli přiklonit (Gombár 1999: 251). Po nástupu komunistického režimu byl slovanským Muslimům uznán status „národnosti“, což se rovnalo statusu národnostní menšiny. To se změnilo v roce 1974, když byli Muslimové ústavně povýšeni na konstitutivní národ SFRJ, čímž se mělo snížit nacionalistické napětí mezi Srby a Chorvaty v BaH. Muslimové měli hrát roli jistého mediátora (Glenny 2002: 149–150). Srbští a chorvatští nacionalisté chápali a dodnes chápou Muslimy jako Srby, respektive Chorvaty, kteří „zradili“ vlastní víru (Hayden 2002: 158–160).

5. Volby v BaH

První demokratické volby po druhé světové válce, uskutečněné nejen v BaH, ale na území celé SFRJ, skončily vítězstvím stran s nacionalistickým programem. Již od začátku formování politických stran existovaly dva proudy – etnicko-nacionalistické a občansky orientované. Drtivé vítězství zaznamenala koalice tří politických stran, založených na etnickém principu. Strana demokratické akce (Stranka demokratske akcije, SDA) Alije Izetbegoviće, zastupující zájmy muslimského obyvatelstva. Alija Izetbegović vytvořil SDA z bývalých členů organizace Mladí Muslimové,¹⁰ jejímž cílem nebyla politická reprezentace pouze bosensko-hercegovských Muslimů, ale všech Muslimů na území SFRJ. Z tohoto důvodu byla organizována reprezentativní pobočka také v Sandžaku,¹¹ kde většinu obyvatelstva tvoří právě slovanští muslimové.

Také zbylé dva konstitutivní národy, Srbové a Chorvaté, vytvořily vlastní politické organizace. Srbové založili svoji Srbskou demokratickou stranu Bosny a Hercegoviny (Srpska demokratska stranka BiH, SDS BiH) v čele s Radovanem Karadžićem 12. července 1990. SDS BiH vznikla jako sesterská strana SDS, která již fungovala v chorvatské Krajině. Hlavním cílem obou SDS, úzce napojených na srbský establishment v samotném Srbsku, byla reprezentace Srbů mimo Srbsko.

Poslední vlivný etno-nacionalistický politický subjekt založili hercegovští Chorvaté. Na rozdíl od Srbů, kteří vytvořili sesterskou stranu SDS, organizovali Chorvaté Chorvatské demokratické společenství BaH (Hrvatska demokratska zajednica BiH, HDZ BiH) v čele s Josipem Kljujićem přímo z iniciativy Záhřebu. HDZ BaH se stala pobočkou chorvatské HDZ, na níž byla přímo závislá (Tesař 1999: 273).

Na druhé straně politického spektra stály strany s občanskou orientací. Paradoxem je, že většina občansky orientovaných stran vznikla transformací komunistických struktur. Výraznější roli sehrála transformovaná Komunistická strana BaH Svaz komunistů – Sociálnědemokratická strana (Savez komunista – Socialdemokratska partija, SK BiH-SDP). Další byl Demokratický socialistický svaz (Demokratski socialistički savez, DSS) z dřívějšího Socialistického svazu pracujících a Liberální strana (Liberalna stranka, SSO-LS BiH) vznikla ze Svazu socialistické mládeže.

Největším konkurentem etnonacionalistickému bloku měl být Svaz reformních sil Jugoslávie (Savez reformskih snaga Jugoslavije), strany tehdejšího jugoslávského premiéra Ante Markoviće.¹² Ante Marković, který úspěšně zahájil ekonomické reformy v SFRJ, se v celé bývalé Jugoslávii těšil značné podpoře, přičemž největší měl právě v BaH.¹³ Jeho jediným problémem byl jeho projugoslávský program a to v době, kdy tři nejlivnější republiky – Srbsko, Slovinsko a Chorvatsko – opustily jugoslávskou ideu a rozhodly se pro nacionalistickou opci.

Jak již bylo zmíněno, volby skončily vítězstvím tří etno-nacionalistických stran. Ty vytvořily koalici s jediným cílem porazit Markovićovou stranu a SK BiH-SDP.¹⁴ Po vítězství nacionalistické koalice v BaH (SDA-SDS BiH-HDZ BiH) se na povrch dostaly jejich vzájemné rozpory. Srbští a chorvatští představitelé, podporováni mateřskými republikami, požadovali připojení k Srbsku, respektive k Chorvatsku.¹⁵ Velkou zásluhu na tom měly také politické projekty Srbska a Chorvatska, jež si dělaly nárok na území BaH. Na druhou stranu SDA kvůli faktu, že národně-politická emancipace a vytvoření vlastního státu pro slovanské Muslimy mohla být uskutečněná pouze skrze jednotnou BaH, odmítala jakoukoliv jinou alternativu než zachování celistvé BaH. Tento postoj srbští a chorvatští nacionalisté prezentovali jako snahu Muslimů o budoucí dominaci v BaH a tím i islamizaci BaH (Woodward 1997: 294).¹⁶ Ze stejného důvodu (obava z dominance Srbů) nechtěli Chorvaté a Muslimové přistoupit na srbský požadavek – setrvat ve svazku se Srbskem a Černou Horou v nové Jugoslávii. Z toho vyplývá, že všechny tři etnické strany pocitovaly stejný strach z dominance druhého, respektive třetího etnika. Lépe řečeno, všechna tři etnika se obávala, že pokud přistoupí na jakoukoliv jinou alternativu než sama požadují, stane se z nich menšina. To na místě s tak tragickými historickými zkušenostmi jako je Balkán, nebylo přijatelné.¹⁷ Důležité je dodat také fakt, že SDA, která vznikla jako první etnicko-nacionalistická politická strana v BaH, „spojila identitu bosenských Muslimů s vírou a ne s bosenským státem a jeho tisíciletou tradicí, což dokazuje, že SDA zredukovala smysl státu pouze na existenci islámu a Muslimů“ (Filipović 2002). Příčiny tohoto vývoje je nutno začít hledat ve fázi rozkladu jugoslávského komunistického systému.

6. Etnický nacionalismus jako alternativa komunismu

Ekonomická krize, která v Jugoslávii vypukla už v sedmdesátých letech 20. století po celosvětových ropných krizích, se naplno projevila v následující dekádě. Zároveň se po smrti Josipa Broze Tita republiková centra, hlavně centra severních republik,¹⁸ snažila krizi řešit rozšířením vlastních pravomocí na úkor federace. Tento proces nutně vedl k politické krizi, která jen prohlubovala propast mezi federálními republikami. Celou situaci nejmýstižněji popsal Aleksa Djilas. „Teď, když je Tito mrtvý a naše ekonomická situace se zhoršuje, bude existovat přirozená tendence k větší centralizaci moci. Jenže tato centralizace nebude úspěšná, neboť půjde proti etnicko-politickým základním moci v republikách. Nejde přitom o klasický nacionalismus, ale o nebezpečnější byrokratický nacionalismus, jenž se opírá o ekonomický sebezámek. Tak se jugoslávský systém začne hroutit“ (Hardin citován v Barša, Strmiska 1999: 117). Byrokratický nacionalismus, o kterém hovoří Djilas, se ve třech republikách projevoval zcela odlišně. Ve Slovinsku byl jednoznačně separatistického charakteru, zatímco v Srbsku byl jednoznačně unitaristický (Jović 2001: 112) Jako „nacionalistický hybrid“ bych označil chorvatský nacionalismus, jenž se naplno začal projevovat po vítězství HDZ ve volbách v Chorvatsku v květnu 1990. Chorvatsko na jedné straně požadovalo osamostatnění svého území od SFRJ, zatímco na straně druhé volalo po sjednocení s Chorvaty v BaH. Ukázalo se, že etnický nacionalismus byl „spícím konceptem“ (Petrović 2002: 214), který nejen že komunismem nebyl potlačován, ale dokonce byl institucionálně a ideologicky připravován (Barša, Strmiska 1999: 117). Vzbudil se ve chvíli, když se komunismus vyčerpal, jednak jako ideologie a jednak jako politický systém, přičemž si již existující politická elita uvědomila nutnost nalezení nového způsobu mobilizace mas (Petrović 2002: 214; Jović 2001: 119).

Nejjednodušší program pro mobilizaci masy nabídnul právě etnonacionalismus. Na rozdíl od politického nacionalismu měl etnický nacionalismus značnou výhodu v tom, že sebe-identifikace obyvatel byla mnohem více spjatá s etnikem než se samotným územím. Z toho důvodu samotná definice a prezentace „nového“ politického směru byla mnohem jednodušší – jak finančně, tak časově – pro etnonacionalisty než pro zastánce občanského principu, kteří museli do jisté míry začít s utvářením nového politického myšlení. Jejich program se zakládal na složitém vysvětlování nutnosti společenské a ekonomické transformace, které obyvatelstvo často nepříliš dobře rozumělo. Etnonacionalistický princip měl tak na začátku mnohem snazší cestu k oslovení politiků a občanů (Woodward 1997: 126). Problémem, se kterým se potýkala BaH v této fázi, bylo to, že neměla „svůj“ národ jako ostatní republiky. Jinými slovy, všechny ostatní jugoslávské republiky byly domovskými státy jednomu z konstitutivních národů SFRJ. BaH byla republikou tří národů – Srbů, Muslimů a Chorvatů.

Komunistický režim udělal ještě jednu věc, kterou v průběhu 45leté vlády nedokázal odstranit a která byla využita pro převahu etnického nacionalismu. Komunistická vláda v SFRJ se nedokázala otevřeně vyrovnat a diskutovat o občanském konfliktu, který probíhal mezi národy Jugoslávie za druhé světové války. To mělo za následek, že vzpomínky z druhé světové války setrvaly v podvědomí lidí, což se přenášelo v rodinných kruzích a následně prohlubovalo předsudky mezi jednotlivými jugoslávskými národy. Tyto předsudky, čekající na chvíli, až je někdo bude chtít použít, byly dokonale využity politiky, když ve fázi rozpadu socialistického systému a buzení nacionalismu každá etnická skupina začala s vytvářením vlastní verze dějin (Barša, Strmiska 1999: 119).¹⁹

Vědomí o etnické příslušnosti, předsudky, diskriminace nezmizely, ale přesto pro mnoho obyvatel Jugoslávie ztratilo smysl identifikovat sebe a ostatní podle etnické příslušnosti. Právě tuto identifikaci potřebovaly politické elity vzbudit a hlavně vnutit občanům Jugoslávie jako životně důležitou (Barša, Strmiska 1999: 119).²⁰ Toho dosáhly především pomocí síly mediálního účinku, jak politických deníků, tak hlavně televize, která byla pod kontrolou jednotlivých republikových center.²¹

Úspěch etnického nacionalismu měl v BaH dva důvody. Mezietské předsudky byly již předtím probuzené v ostatních republikách, které se jen „přelily“ do BaH. Cílem nacionalistů bylo vyvolat pocit strachu, čímž obyvatelům vnutili myšlenku, že jediný pocit bezpečí najdou mezi příslušníky vlastního etnika a tím pádem mezi nacionalisty (Petrović 2002: 217–218). Jasné vítězství nacionalistických stran v BaH i přes značnou popularitu Anté Markoviće, vysvětluje Vesna Pešić následovně: „Ukázalo se, že se voliči všech tří národnostních skupin báli volit občansky orientované strany ze strachu, že ostatní budou volit nacionalisty“ (Pešić 2002: 77).

Druhou výhodou je neexistence prorepublikového, respektive probosenského cítění v minulosti. „Národy byly definovány územně a politicky – jako národní republiky – a současně mimoúzemně a kulturně – jako národnosti. Pokud by národnosti žily výlučně ve vlastních národních republikách, byly by obě definice v souladu“ (Barša, Strmiska 1999: 96). Problém Bosny spočíval ale v tom, že komunisté podporovali obě tyto protikladné definice národa – „východní“ a „západní“. Ovšem BaH nebyla domovskou republikou ani jednoho z jugoslávských národů, ale byla definována jako republika tří konstitutivních národů – Srbů, Chorvatů a Muslimů. BaH tak postihl stejný osud jako samotnou Jugoslávii. Existoval stát a identita, ale bez národa. Nikdy se nepovedlo vytvořit jak jugoslávský, tak bosenský národ.²² V atmosféře narůstajícího napětí, neporozumění, nesnášenlivosti a strachu se potvrdil fakt, že stabilita BaH vždycky spočívala na stabilitě většího celku, jehož byla součástí (Glenny 2002: 153).²³ Co víc, potvrdilo se také to, že následná válka rozdělila území BaH do etnicky homogenních celků.

Tento vývoj – rozdělení BaH do etnických kantonů – byl pro BaH katastrofální, hlavně kvůli etnické promíšenosti jejího obyvatelstva. Neumožňoval ani jednomu národu vytvořit etnicky homogenní celistvé území bez toho, aniž by se rozhodl pro extrémní a násilné kroky. Na druhou stranu ani Ústava neumožňovala žádné skupině vyhlásit jednostranné rozhodnutí. Jelikož byly podle Ústavy z roku 1974 všechny tři národy (Muslimové, Srbové a Chorvaté) konstitutivními národy BaH, pro rozhodnutí o změně Ústavy byl potřebný souhlas všech tří národů. To znamená, že jednostranná rozhodnutí Muslimů a Chorvatů v BaH vyhlásit referendum o nezávislosti a následnou nezávislost BaH na Jugoslávii, nemohla být ústavně platná, stejně jako rozhodnutí bosenských Srbů vyhlásit nezávislost Republiky Srbske BaH (RS BiH), kterou vytvořili ze samozvaných srbských autonomních oblastí v BaH (Srpske autonomne oblasti, SAO BiH).²⁴

7. Závěr

Cílem práce bylo vysvětlit důvody, které vedly k tomu, že při rozpadu SFRJ převážil v BaH „východní“ koncept nacionalismu nad konceptem „západním“.

Stejně jako všechny světové případy etnického rozdělení a následného etnického konfliktu je také případ BaH specifický sám o sobě. Bosenský případ ovšem nemůže být pozorován samostatně bez toho, abychom se zabývali rozpadem SFRJ, neboť je s ním přímo spojen.

Převaha etnického nacionalismu v BaH byla za daných podmínek nevyhnutelná. Již samotný způsob rozdělení etnik v BaH napovídá tomu, že se obyvatelé nejen v BaH, ale v celé Jugoslávii snažili už od sjednocení v roce 1918 hledat spíše odlišné než společné znaky. Tento fakt byl posílen zkušenostmi z několika etnických konfliktů z minulosti vedených v tomto geografickém prostoru, zvláště pak těmi z druhé světové války. Ty měly značný vliv na mobilizaci obyvatelstva SFRJ do etnických skupin na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Ukázalo se, že ani ekonomický vzestup po druhé světové válce, ani socialistická ideologie „bratrství a jednoty“ jugoslávských národů, která disciplinovaně potlačovala všechny prvky nacionalismu, nedokázala zabránit rozdělení společnosti podle národnostního klíče při krizi socialistické ideologie.

Bezpochyby se tak na konci osmdesátých let 20. století stává nacionalismus největším antisocialistickým hybatelem. Hlavními nositeli nacionalistického proudu se staly komunistické elity v jednotlivých republikách, a to navzdory tomu, že Svaz komunistů SFRJ byl největším odpůrcem nacionalistické myšlenky. V době, kdy federální vláda neúspěšně čelila socioekonomické krizi, si komunistická vedení v jednotlivých republikách začala získávat nacionalistické intelektuální skupiny a komunistická ideologie byla potlačována nacionalismem, ve kterém viděla nejjednodušší způsob, jak se udržet u moci.

Tento proces mohl být uskutečněn bez větších problémů pouze v etnicko-homogenních republikách, což bylo jedině Slovinsko, ale ne v ostatních částech SFRJ, kde žilo více etnických skupin pohromadě.

Při finální krizi politického systému si Srbsko přisvojilo unitaristický nacionalismus, Slovinsko separatistický a Chorvatsko kombinaci obou.²⁵ Tento přístup jednotlivých republik a především dvou největších, Srbska a Chorvatska, měl katastrofální důsledky pro BaH, kde obě republiky uplatňovaly vlastní územní ambice. Problém BaH spočíval zároveň v tom, že nebyla domovskou republikou jednoho, nýbrž tří národů – srbského, chorvatského a muslimského/bosňáckého (Bošnjaci) – přičemž ani jeden z nich netvořil většinu v této republice.

Nedostatek konsensu, zmíněná etnická nedůvěra a vzájemné předsudky byly do BaH „importovány“ z ostatních republik, ze Srbska a Chorvatska. To ostatně ani nebylo složité, neboť se srbsko-chorvatský konflikt „pouze“ rozšířil na další území obývané oběma etnickými skupinami, které byly využité pro velkostatní projekty těchto dvou republik. V takovém prostředí plném nedůvěry nebylo pro bosensko-hercegovské politické strany založené na etnickém principu těžké přesvědčit voliče, že je třeba hledat bezpečí pouze v rámci jejich etnické skupiny. Tím samy sebe prezentovaly jako jejich jedinou možnou alternativu, což se potvrdilo při prvních pluralitních volbách, ve kterých vyhrály tři strany, založené na etnonacionalistickém principu – SDA, SDS BiH, HDZ BiH.

Při zpětném pohledu na vývoj událostí v bývalé SFRJ se nabízí otázka, zda existovala možnost převahy „západního“ nacionalismu v BaH nad konceptem „východním“. Tato alternativa mohla být reálná pouze v případě, že by v Srbsku a Chorvatsku také převážil politický nacionalismus nad nacionalismem etnickým a zároveň pokud by se obě zmíněné republiky distancovaly od svých velkostatních ambicí. V opačném případě se lze domnívat, že i kdyby při prvních volbách v BaH zvítězila jakákoliv politická strana občansko-demokratického programu, dříve nebo později by ztroskotala nad synchronizovanými tlaky etnického nacionalismu zvenčí.

Seznam zkratk použíých v textu:

BaH – Bosna a Hercegovina

DSS – Demokraticko socialistický svaz (Demokrasko socijalistički savez)

HDZ BiH – Chorvatské demokratické společenství Bosny a Hercegoviny
(Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine)

RS BiH – Republika Srbská Bosny a Hercegoviny (Republika Srpska Bosne i Hercegovine)

SAO – Srbské autonomní oblasti (Srpske autonomne oblasti)

SDA – Strana demokratické akce (Stranka demokratske akcije)

SDS BiH – Srbská demokratická strana Bosny a Hercegoviny
(Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine)

SFRJ – Socialistická Federativní Republika Jugoslávie
(Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija)

SK BiH-SDP – Svaz komunistů Bosny a Hercegoviny – Sociálnědemokratická strana
(Savez komunista Bosne i Hercegovine – Socialdemokratska partija.)

SSO-LS BiH – Svaz socialistické mládeže – Liberální strana Bosny a Hercegoviny
(Savez socijalističke omladine – Liberalna stranka Bosne i Hercegovine)

Poznámky:

1. Ačkoliv ve druhé části nejsou přímo zobrazené definice pojmu nacionalismu a především „východního“ a „západního“ konceptu, tyto definice jsou důležité pro předejití případného nepochopení specifík těchto pojmů.
2. O problém nesprávného užití termínu „národ“ nebo „národní stát“ se konkrétněji zajímá Eric Hobsbawm. (Hobsbawm 2003: 109–124).
3. Nacionalismus našel společnou koexistenci jak s liberalismem, tak s konzervatismem nebo socialismem. Dějiny dokonce ukázaly zajímavou slučitelnost marxistických a nacionalistických idejí nebo propojení náboženství s touto doktrínou.
4. Podobný politický koncept národa definoval také Otto Dann (Dann 2003: 349–360).
5. S vlastí (homeland), kolébkou (cradle) nejsou spojeny pouze historicko-emoční záležitosti, jako jsou svatá nebo historická místa, ale také přírodní zdroje. Ekonomická soběstačnost je pokládána za stejně důležitou jako ochrana svatých míst (Smith 1991: 9–10).
6. Termín „západní“ nacionalismus byl v následující části specifikován a budu používat spíše „politický“ nacionalismus. Na druhou stranu pojem „východní“ bude zaměňován slovem „etnický“, respektive „etnonacionalismus“.
7. Záměrem „západního nacionalismu“ bylo vytvořit liberální a racionální civilní společnost. Úzce spojen s liberální revolou proti absolutismu – pro otevření společnosti demokracii – se západní politický nacionalismus stal progresivním, moderním směrem orientujícím se na budoucnost. Kulturní forma nacionalismu, která se objevila na Východě, vznikla jako reakce na tento pohled, jako protiklad základním hodnotám západního pojetí. Tento názor se vyvíjel v zemích, jejichž politické ideje a sociální struktura byla méně vyvinuta než v západních zemích (Kohn, citován v Spencer, Wollman 2002: 99).
8. Je pravda, že existuje značná paralela mezi rozpadem SFRJ a konfliktem v BaH, ale u obou případů by se našlo značné množství rozdílů a specifík. V každém případě je příklad etnonacionalistického konfliktu v BaH úzce spojen s fragmentací SFRJ.

9. V postjugoslávských státech se malým písmenem „m“ u slova „muslim“ označuje příslušník islámského náboženství. Velkým písmenem „M“ příslušník etnické skupiny. Tento trend přetrvává prakticky dodnes, i přes fakt, že v roce 1994 Muslimové svoji národnost definovali jako národnost „Bošnjaků“.
10. Organizace Mladí Muslimové vznikla těsně před druhou světovou válkou jako náhrada za právě se rozpadající meziválečnou muslimskou politickou stranu – Jugoslávská muslimská organizace (Jugoslovenska muslimanska organizacija, JMO). Cílem Mladých Muslimů bylo hájit zájmy muslimského obyvatelstva v Království Jugoslávie. (Dizdarević 2003: 100–104).
11. Sandžak je oblast nacházející se částečně na území Srbska, částečně v Černé Hoře.
12. Marković založil vlastní celojugoslávskou politickou stranu s celojugoslávským programem 29. července 1990. Ačkoliv byl před volbami jednoznačně nejpobulárnějším politikem, nedokázal tuto popularitu proměnit v politické vítězství. Jednou z hlavních příčin byla antimarkovićovská mediální kampaň vyvolaná ve Slovinsku, Chorvatsku a Srbsku. Dalším důvodem byl fakt, že se Markovićova Reformní strana připravovala na federální volby a nebyla připravená na volby v jednotlivých republikách, které byly vypsané před celostátními. Federální volby se nakonec nekonaly. Reformní strana se nakonec nezúčastnila voleb ve Slovinsku a Chorvatsku a šanci na úspěch měla pouze v BaH (Tesař 1999: 267). Jak se ukázalo, Marković mohl uspět pouze v celistvé SFRJ, ale ne v jednotlivých republikách. Detailnější vysvětlení příčin neúspěchu Reformního svazu poskytuje Susan Woodward (Woodward 1997: 117–144).
13. Na jaře roku 1990 Ante Markoviće podporovalo v BaH 9% populace (Woodward 1997: 144).
14. Volební výsledky: SDA 33,8%, SDS 29,6%, HDZ 18,3%, Svaz reformních sil 8% (Woodward 1997: 124; Tesař 1999: 267).
15. Srbové a Chorvaté tvrdili, že „nemohou žít spolu“, také proto, aby vytvořili enklávy pro svoje vlastní národy (Woodward 1997: 295).
16. K tomu také napomohla Izetbegovićova Islámská deklarace, kterou napsal v roce 1970, v níž jako hlavní cíl určil islamizaci společnosti, čehož je podle něj možné dosáhnout pouze skrze muslimskou většinu, kterou je nutno nejprve vrátit tradicím islámu (Izetbegović 1970).
17. „Každá národnostní menšina nejen na Balkáně, ale v celé Evropě věří, že jsou její zkušenosti s re-presemí větší a horší, než zkušenosti ostatních národů“ (Glenny 2002: 83).
18. Pojmem „severní republiky“ se označují Slovinsko a Chorvatsko. Někdy se slovo „severní“ zaměňuje slovem „západní“.
19. Vesna Pešić tuto situaci popisuje následovně: „Bývalý stát se nejlépe může popsat jako seskupení nacionálních a republikových pozorovatelů, odkud každý národ nepřetržitě pozoruje všechny ostatní, pozorujíc přitom eventuální „vyskakování“ druhých, který by je mohli ohrozit“ (Pešić 2002: 42).
20. Vztahy mezi Srby a Chorvaty mezi lety 1945–1990 nikdy nebyly na úrovni nesnášenlivosti nebo nenávnosti, až dokud tato nesnášenlivost nebyla uměle vytvořená (Jović 2001: 105; Petrović 2002: 217; Kresić 1994: 79).
21. O síle mediálního účinku viz Kazimir, Gredelj et al. 1997; Nenadović 2002: 151–177; Veljanovsk, 2002: 178–204; Marković 2002: 205–229.
22. V minulosti by se našel pravděpodobně jediný příklad, kdy se někdo pokusil vytvořit celobosenskou identitu. Jistým paradoxem je fakt, že iniciativa nezvešla ze samotné Bosny, ale zvenčí, z Rakousko-Uherska. Ideu integrálního bosensství (bošnjaštva) prosazoval rakousko-uherský ministr financí a správce BaH v letech 1882–1903, Benjamin Kálaly. Hlavním cílem tohoto pokusu bylo oslabení jihoslovanského citění mezi místním obyvatelstvem. Idea zaznamenala ohlas pouze mezi bosenskými Muslimy. Místní Srby a Chorvaty tento plán již neoslovil (Šesták et al. 1998: 304).
23. V minulosti se již několikrát ukázalo, že krize většího celku, který kontroloval území BaH, vedla k destabilizaci a ke konfliktu, založenému na etnicko-náboženských vztazích. Pro více informací o dějinách BaH viz Hladký 1996; Šesták et al. 1998; Glenny, 2003.
24. Pro podrobný popis vývoje politických událostí v BaH viz Tesař 1999: 255–332.
25. Separatistický vůči SFRJ a unitaristický vůči chorvatskému etniku v BaH.

Seznam pramenů a literatury:

- Barša, Pavel a Strmiska, Maximilián. 1999. *Národní stát a etnický konflikt*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Dahl, Robert. 2001. *O demokracii*. Praha: Portál.
- Dann, Otto. 2003. „Utváření národa v novověké Evropě.“ In: *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Ed. Miroslav Hroch. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 349–360.
- Dizdarević, Raif. 2002. *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. Praha: Jan Vašut.
- Dizdarević, Zlatko. 2003. „Alija Izetbegović – tragická důslednost jednoho omylu.“ In: *Strijci války a míru*. Matvejević, Predrag – Stevanović, Vidosav – Dizdarević, Zlatko. Praha: G plus G, s. 87–134.
- Filipović, Muhamed. „Država koje nema.“ *Dani*, br. 246, 01. 03. 2002. (<http://www.bhdani.com/arhiva/246/t44612.shtml>).
- Gellner, Ernest. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal.
- Glenny, Misha. 2003. *Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka a velmocí*. Praha: BB Art.
- Glenny, Misha. 2002. *Pad Jugoslavije. Třeći balkanski rat*. Beograd: Samizdat B92.
- Gombár, Eduard. 1999. „Historické pozadí etnických konfliktů v Bosně.“ In: *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Ed. Ivan Gabal. Praha: G plus G, s. 241–254.
- Grupa autora. 1997. *Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima (Analiza pisanja Politike i Borbe 1987–1991)*. Beograd: Medija centar.
- Hayden, M. Robert. 2002. „Muslimani kao ‚Drugi‘ u srpskoj i hrvatskoj politici.“ In: *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*. Ed. Joel M. Halpern a David A. Kideckel. Beograd: Samizdat B92, s. 154–164.
- Hladký, Ladislav. 1996. *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno: Doplněk.
- Hobsbawm, Eric. 2003. „Několik úvah o nacionalismu.“ In: *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Ed. Miroslav Hroch. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 109–124.
- Hutchinson, John a Smith, Anthony, eds. 1994. *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hybášková, Jana. 1999. „Role islámu ve válečném konfliktu v Bosně a Hercegovině.“ In: *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Ed. Ivan Gabal. Praha: G plus G, s. 333–339.
- Izetbegović, Alija. 1970. *Islamska deklaracija*. (http://www.islambosna.com/stranica.php?view_id=647&kategorija=5).
- Jakšić, Božidar. 2002. „Nacionalizam/populizam versus gradjanska opcija – Srbija.“ Beograd: Centar za demokratsku tranziciju. (http://www.cedet.org.yu/disc_doc/NACIONALIZAM-Fin%20Bozidar%20Jaksic.doc).
- Jović, Dejan. 2001. „Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija.“ *Reč*. Vol. II. No 62/8. jun 2001, s. 91–157. (http://www.b92.net/casopis_rec/62.8/pdf/091-157.pdf).
- Kecmanović, Dušan. 2003. „Razlike i sličnosti između nacionalizma i etnonacionalizma.“ *Republika*, roč. XV, č. 306–307, duben 2003. (http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/2003/306-307/306-307_16.html).
- Kedourie, Elie. 2003. „Nacionalismus.“ In: *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Ed. Miroslav Hroch. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 100–108.
- Kohn, Hans. 2003. „Nacionalismus.“ In: *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Ed. Miroslav Hroch. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 87–99.
- Kohn, Hans. 1994. „Western and Eastern Nationalisms.“ In: *Nationalism*. Ed. John Hutchinson a Anthony Smith. Oxford: Oxford University Press, s. 162–165.
- Kresić, Andrija. 1994. „Zašto je Jugoslavija dvaput propadala?“ In *Raspad Jugoslavije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Marković, M. Zoran. 2002. „Nacija – žrtva i osveta.“ In: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II. deo)*. Ed. Nebojša Popov. Beograd: Samizdat B 92. s. 205–229. (druhé vydání).

- Nenadović, Aleksandar. 2002. „Politika‘ u nacionalističkoj oluji.“ In: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II. deo)*. Ed. Nebojša Popov. Beograd: Samizdat B 92, s. 151–177. (druhé vydání).
- Nikolas, Margareta Mary. 1999. *False Opposites in Nationalism. An Examination of the Dichotomy of Civic Nationalism and Ethnic Nationalism in Modern Europe*. (<http://www.nationalismproject.org/articles/nikolas/title.html>).
- Pešić, Vesna. 2002. „Rat za nacionalne države.“ In: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I. deo)*. Ed. Nebojša Popov. Beograd: Samizdat B 92, s. 29–86. (druhé vydání).
- Petrović, Edit. 2002. „Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije.“ In: *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*. Ed. Joel M. Halpern a David A. Kideckel. Beograd: Samizdat B 92, s. 213–227.
- Pirjevec, Jože. 2000. *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Praha: Argo.
- Smith, D. Anthony. 1991. *National Identity*. London: Penguin Books.
- Spencer, Philip a Wollman, Howard. 2002. *Nationalism a Critical Introduction*. London: SAGE.
- Šesták, Miroslav – Tejchman, Miroslav – Havlíková, Lubomíra – Hladký, Ladislav – Pelikán, Jan. 1998. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- Tesař, Filip. 1999. „Ozbrojený konflikt na území Bosny a Hercegoviny.“ In: *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Ed. Ivan Gabal. Praha: G plus G, s. 255–332.
- Veljanovski, Rade. 2002. „Zaokret elektronskih medija.“ In: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II. deo)*. Ed. Nebojša Popov. Beograd: Samizdat B 92, s. 178–204. (druhé vydání).
- Woodward, Susan. 1997. *Balkanska Tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata*. Beograd: Filip Višnjić.